

*Petheő Attila*¹

A ROMÁNIAI MAGYARSÁGRÓL FELVIDÉKI SZEMMEL,
A REFORMÁTUS VILÁGSZEMLE 1931–1940-BEN MEGJELENT LAPSZÁMAI
ALAPJÁN

ABSTRACT

The Hungarian Community in Romania as Seen from Upper Hungary, Based on Issues of the Református Világ szemle Published Between 1931 and 1940

As a creative village pastor, Béla Csekés established and maintained excellent foreign relations for the benefit of his fellow pastors who were experiencing difficulties. He spoke several languages. He visited America and Canada, served in Bečej (Óbecse) in Hungary, and then returned to his small homeland. My aim is to raise public awareness of his life's work and publicise the magazine he published, Református Világ szemle (Reformed World Review), which provides an excellent insight into the situation of the Reformed Church in Romania in the 1930s.

Keywords: hungarian minority, Czechoslovak reformed, reformed church, Reformed Church in Romania

REFORMÁTUS EGYHÁZ A TRIANON UTÁNI CSEHSZLOVÁKIÁBAN

A Csehszlovák Köztársasághoz mintegy negyedmillió református magyar került, akik a két világháború között a Szlovenszkói és Kárpátaljai Egyetemes Református Egyházban éltek a maguk egyházi életét. Nagyon lassan indult meg a csehszlovák államkeretbe kényszerített magyar református egyház önszerveződése. Ennek elsősorban az volt az oka, hogy a felvidéki református egyház mindig az egyetemes magyar református egyház része volt, így egy váratlan helyzetben találták magukat Trianon után, ami nem csupán az új államiságot jelentette, hanem az

1 Petheő Attila (PhD), egyháztörténész, SZTE JGYPK főiskolai docense, SJE RTK tudományos munkatársa. Kutatási területe: Két világháború közötti csehszlovákiai magyar egyháztörténet. petheo.attila@szte.hu

egyházszervezet elvesztését is.² Az új államban az egyház képviselői memorandumokat fogalmaztak meg, de az állam részéről mindezek süket fülekre találtak egy szervezettség nélkülinek titulált egyház részéről.³ A felvidéki református egyház a hagyományos bázisait is elvesztette azzal, hogy a közösségtől egy határ vágta el az első világháború után a lelkészképző⁴ és tanítóképző intézeteket. A csehszlovák állam már 1919 szeptemberében hivatalosan felvette a kapcsolatot a református egyházzal. Štefan Štunda minisztériumi titkár, később kormánytanácsos szeptember 8-án Kassán a szlovenszkói teljhatalmú miniszter, Vavro Šrobár megbízásából felkereste Révész Kálmánt, a Tiszáninneni Református Egyházkerület püspökét. Elmondta, hogy a csehszlovák állam elismeri a református egyház autonómiáját, az egyház hivatalban lévő vezetőit, az egyház magyar nyelvű mivoltát, és kész továbbra is folyósítani a korábban Magyarországtól kapott állami segélyeket, de Csehszlovákia feltétlenül elvárja, hogy a megszállt területek reformátussága önálló egyházzá szerveződjék, vagyis hozzák létre a szlovenszkói református egyházat. Ezenkívül feltételül szabta, hogy a lelkészek tegyenek hűségesküet a csehszlovák államnak.⁵ Bethlen István, Magyarország miniszterelnöke 1922. február 25-i, a külügyminiszternek és az anyaországi konventnek írott levelében azon az állásponton volt, hogy az egységet fenn kell tartani. 1922. március 14-én Bánffy külügyminiszter az alábbi sorokat írta a miniszterelnöknek: „Megfontolandó volna tehát – nem-e felelne meg jobban a magyar érdekeknek, ha a felvidéki református egyháznak, Czinke püspök kérelmének megfelelően, szabad kezét adunk és így – mivel a fentebb kijelentettek szerint a régi kötelek fenntartására nincs kilátás – legalább azt a lehetőséget biztosítjuk neki, hogy saját belátása szerint szervezkedhessék.”⁶

A miniszterelnök ezzel az állásponttal való egyetértésről tájékoztatta a konvent elnökségét. Az 1923. június 17-én Léván tartott törvényhozó zsinaton már megjelentek a kárpátaljai egyházkerület hivatalos és választott képviselői is, így törvé-

- 2 SOMOGYI Alfréd: Felvidék reformátussága 1920-ban. In: *Határtalanul a határok között. Egyháztörténeti tanulmányok*. KOLUMBÁN Vilmos József (szerk.): Kolozsvár, Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet, 2020. 182–198.; LÉVAI Attila – SIMON Attila – SOMOGYI Alfréd – SZARKA László – TÖMÖSKÖZI Ferenc: *Az első húsz év. A Szlovákiai Református Keresztény Egyház 1918–1938 között*. Komárno (Slovensko), Univerzita J. Selyeho, 2019.
- 3 TÖMÖSKÖZI Ferenc: A református egyház önszerveződésének folyamata Csehszlovákiában 1918–1923 között. In: *Múltunk*. Politikátörténeti folyóirat, Budapest, Napvilág Kiadó, évf.: 65, sz. 2 (2020), 101–136.; SOMOGYI Alfréd: „A memorandumos évek”: Az 1920–21. év eseményei a helyettes püspöki hivatal (Nt. Patay Károly, alsószececi esperes-lelkész, helyettes püspök) levelezése alapján. In: LÉVAI Attila (szerk.): *Egyház és történelem: Tanulmányok az egyház életéről és történelméről*. Szentendre, Tillingner Péter Műhelye, 2013. 77–124.
- 4 SOMOGYI Alfréd: *Református teológusképzés Felvidéken*. In: CSORBA Dávid – LAPIS József – SZATMÁRY Emília (szerk.): „Így szól az én Uram, az Úr...” *“Tisztelegő írárok Fodor Ferenc professzor úr 65. születésnapjára*. Hernád, Hernád Kiadó, 2021. 219–255.
- 5 LÉVAI Attila – SOMOGYI Alfréd: *A Szlovákiai Református Keresztény Egyház története 1918–1938*. – 1., Selye János Egyetem Református Teológiai Kar, Komárom, 2015. 22.
- 6 Bánffy Miklós levele a miniszterelnöknek., 1922., 2. fond, 1. doboz, MREZSL.

nyesen bekapcsolódtak az anyaországtól elszakított csehszlovákiai magyar református egyház egyetemes szervezetébe. Így alakult meg a felvidéki dunáninneni, tiszáninneni és kárpátaljai kerületeknek magasabb egyházi szervezetbe tömörüléséből a Szlovenszkói és Kárpátaljai Egyetemes Református Egyház.

CSEKES BÉLA, LELKÉSZ ÉS LAPSZERKESZTŐ

Csekes Béla 1881-ben született a felvidéki Búcsón. Középiskolába a budapesti református főgimnáziumba járt, annak ellenére, hogy családja nem volt kifejezetten jómódú. A teológiát Budapesten kezdte, majd Torontóban és Auburnban végezte.⁷ Csekes Béla Kováchy Kálmánnal együtt húszévesen döntött úgy, hogy az első évfolyam elvégzése után dr. Moodynak és dr. Websternek, a budapesti skót misszió⁸ vezetőinek az ajánlásával Nyugat-Kanadába megy missziós lelkésznek. Nagyon mély nyomot hagytak Csekesben az Amerikában töltött évek. Később érdekes párhuzamként jelent meg nála az indiánoknál szerzett tapasztalata, és a kisebbségi sorba szorult magyarság többségi nemzettel való kapcsolatának átélésénél ez elő is bukkant. 1911. június 28-án New Yorkban Phoenixville-i lelkészként az egyike volt annak a kilenc lelkésznek, akik megalakították az Amerikai Keleti Magyar Egyházmegyét.⁹ 1912-ben a Dunamelléki Református Egyházkerületbe kérte bekebelezését, ahol segédlelkésznek iktatták be, és utazó segédlelkész lett öt hónapra.¹⁰ Ez idő alatt a Mátra aljától egészen Óbecséig beutazott minden fellelhető református szórványközösséget.

Hazatértében segített, hogy Gulyás Lajos dunaradványi lelkész lemondott a lelkészi állásról, és 1914. december 14-én őt választották meg a helyére.¹¹ Itt új templomot épített és felélénkítette a gyülekezeti életet. A gyülekezet egyes tagjaival való konfliktusok oda vezették Csekest, hogy több helyre beadta a pályázatát lelkészi állásra, a szapi lelkészi hely megüresedett, Csekes Béla választás útján foglalhatta el 1928. március 12-én.¹² Itt orgonaépíttetésbe kezdett, és helyreállíttatta az iskola tantermét, ahogy a lelkészlak, a tanítólakás és az iskola átépítéséhez is

- 7 Auburn Theological Seminary Catalogue 1916–17, New York, Auburn Seminary Record, 391.
- 8 1841-ben érkezett a Skót Egyház küldöttsége Magyarországra. 1865-től folyamatosan fogadnak magyar teológusokat Skóciában. A második világháborúig a zsidók közötti szolgálat jelentette a fő tevékenységüket. <http://www.reformacio.ma/v/skot-misszio-magyarorszag-szolgalatának-kezdeté/> (letöltés ideje: 2024. december 10.)
- 9 TAKARÓ Géza – KOMJÁTHY Ernő – BÖSZÖRMÉNYI M. István (összeáll.): *Emlékkönyv az Amerikai Magyar Református Egyházmegye 25 éves évfordulójára*. Kiadja: Az Egyesült Államokbeli Református Egyház Keleti Magyar Egyházmegyéje. 1929. 27.
- 10 A Dunamelléki Református Egyházkerület 1912. november 2-ik és következő napjain Budapesten tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve, Budapest, 1912. 274.
- 11 GYALÓKAY László egyházmegyei főjegyző (összeáll.): *Komáromi Református Egyházmegye Révkomáromban 1915. évi július hó 28. napján tartott rendes évi közgyűléséről*. 1915. 8.
- 12 SOÓS Károly egyházmegyei főjegyző (összeáll.): *Jegyzőkönyv a Komáromi Református Egyházmegye Révkomáromban 1927. évi augusztus hó 23. napján tartott rendes közgyűléséről*. 1927. 38.

hozzálátott.¹³ 1931-ben Magyarország részére való kémkedés miatt figyelte meg a rendőrség, illetve a katonai elhárítás. A sok utazásról írtak a jelentésekben, de ezek okát nem tudták biztosan. Fontos mondatot olvashatunk, amikor azt írta a titkosszolgálati jelentés, hogy Csekesről a magyar lakosság köréből senki sem adott használható, vagy elmarasztaló információkat.¹⁴ Ez egy feltétlen bizalmat mutat a közösség tagjai irányából a lelkész felé. Csekes Béla 1964. május 21-én hunyt el Szapon.

A REFORMÁTUS VILÁGSZEMLE ÉS A ROMÁNIAI MAGYARSÁG

Csekes 1931-ben kezdte kiadni a *Református Világszemle* című lapot, amelyet a Komáromi Református Egyházmegye is támogatott, így el tudta juttatni azt az egyházmegye összes egyházába és leányegyházába.¹⁵ Már az első számban rendhagyó írásokat közölt, hiszen nem csupán a csehszlovákiai magyarság helyzetével foglalkozott, hanem kitekintett az erdélyi és a délvidéki egyházak életére is, sőt foglalkozott a franciaországi, dél-amerikai, amerikai és kanadai magyar reformátussággal is.¹⁶ Kommunizmusellenességének is több cikket szentelt a lap hasábjain. Az első számot 2000 példányban jelentette meg, amelyből 1000 példányt küldött Felvidéken kívüli területekre.¹⁷ A *Református Világszemle* 1931 novemberében megjelenő első számában már írt az Amerikai Egyesült Államok reformátusairól. Az amerikai magyar reformátusság lelki gondozását kezdetben az angol egyházak, majd a magyar református egyház karolta fel. Az erdélyi és partiumi magyar reformátussággal – bár sosem járt a vidéken – barátainak köszönhetően kezdett el foglalkozni. Ami pedig öröm számunkra, hogy Csekes Béla forrást jelentett erdélyi kutatók számára is, mint például Higied István Levente, aki Gachal János püspök életútját kutatta.¹⁸ A romániai magyar református egyházzal a lap megjelenésének első évétől az Erdély visszatértéig tárgyalt időszakban 14 lapszám foglalkozik.

A REFORMÁTUS VILÁGSZEMLE 1931–1934-ES SZÁMAI

Csekes Béla az első említéséhez való háttéranyagot a romániai magyar református egyház 1930-ban kiadott névtárából vette ki. Onnan tudta, hogy Romániában 774 anyaegyház van 708.047 taggal. Ez a szám a társegyházak, a filiák és a szórványok lélekszámát is tartalmazza. A romániai magyar református egyház törvényhozó zsinata 1929-ben ült össze először. Érdekesség, hogy a Felvidéken 1923-ban ült össze az első törvényhozó zsinata a honi reformátusságnak. 1931-ben nagy küz-

13 A szap-csiliznyáradi református egyház 1929. július 21-i presbiteri gyűlésének jegyzőkönyve.

14 Vojenský historický ústav, sign. 53/31-28/1/6.

15 *Dunántúli Protestáns Lap*, 43. évf. 38. sz., 150.

16 *Dunántúli Protestáns Lap*, 42. évf. 45. sz., 214.

17 Csekes Béla levele Balogh Elemér püspöknek. Dunántúli Református Egyházkerület Levéltára (a továbbiakban: DREL), fond. I.2., 25. doboz, 60/1931. sz.

18 *Református Szemle*, 114. évf., 5. sz. 543.

delem kezdődött a királyhágómelléki egyházkerületben, amikor a kultuszminiszter rendelete alapján lelkészállásokat kellett volna megszüntetni. A püspök és az egyházkerületi közgyűlés nem vállalta a lelkészi állások 11%-ának megszüntetését, ezért a miniszter felé egy olyan levelet fogalmaztak meg, amelyben leírták, hogy a 11%-nyi csökkentésbe beleszámolták a központi tisztviselőknek adott 760.000 lejnyi évi segélyt, melyet az egyháztól elvettek, a megüresedett állások kongruáját, illetve a december 31-ig megüresedett állások kongruáját.¹⁹

A Teológiai karon az 1928/29-es tanévben 183 teológus tanult, ezek közül 113-an laktak kollégiumban, 8 hallgató pedig külföldön tanult. Trianon óta a középiskolákat érte a legnagyobb veszteség Romániában, hiszen 1931-ben a fiú főgimnáziumok közül csak a kolozsvári, a nagyenyedi, a marosvásárhelyi, a sepsiszentgyörgyi és a zilahi, a leány főgimnáziumok közül csak a kolozsvári működött. A székelyudvarhelyi tanítónő- és a nagyenyedi tanítóképző, a brassói fiú kereskedelmi iskola volt. Brassóban, Sepsiszentgyörgyön, Marosvásárhelyen, Tordán és Dicsőszentmártonon működtek leány algimnáziumok, illetve egy kétéves magán női kereskedelmi szaktanfolyamon is oktattak Brassóban. A középiskolai tanárok anyagi helyzete romlott, a bérterhek növekedtek, hiszen ezekbe az intézményekben sok román és francia nyelven oktató óraadó tanárt kellett alkalmazniuk a fenntartóknak.²⁰ Internátus működött a Bethlen-kollégium mellett, ahol 167 gimnázista és tanítójelölt élt, Zilahon 93 fő, Marosvásárhelyt 143 fő, Kolozsvárban 158 fő, a Sepsiszentgyörgyi kollégiumban 128 fő, a tanítónőképzőben 199 fő, a brassói kereskedelmi iskolában 26 fő, a sepsiszentgyörgyi leánygimnázium internátusában 28 tanuló nyert elhelyezést. Az elemi iskoláik életében nem volt lényegi változás. A felvidékitől eltérő módon az iskolákban az államalkotók felől névelemzés folyt, amiben a hírek szerint a háromszéki revizor járt az élen. Ő több helyen 10–15 gyereket tiltott ki a református iskolákból, mert neveik alapján román eredetűeknek mondta őket. Iskoláik száma az 1928/29. tanévben 366 volt, ahol 522 tanerő dolgozott.²¹ A romániai tankötelesek statisztikáját is bemutatja a lap, rámutatva arra, hogy az 1927/28-as tanévben a 7–15 éves korosztályban 60.450 volt a létszám, 1928/29-ben 2203 fővel fogyott 58.247 főre. 1930-ban 22.761 gyermek járt református iskolába, 1931-ben csak 21.996. Ugyanakkor a beiskolázatlan magyar gyermekek száma 486 fővel csökkent, viszont a román nyelvű iskolába járók száma az 1927/28-as és az 1928/29-es tanévekben 418 tanulóval növekedett.

Kiváló hírt tartalmazott a beszámoló, miszerint tíz év után birtokba vehette az egyház a bukaresti iskolaépületeit, amelyek közül egyet bérbe adtak, a másikba esperesi lakást tettek és a bukaresti egyházközség négytanerős iskolája került oda. Marosvásárhelyen szanatóriumot is fenntartott az egyház, és ehhez kapcsolódva működött a diakonisszaintézetük is. Érdekesség volt, hogy már 1928-ban ez a marosvásárhelyi Szanatórium, bár fekvőbetegeket csak 1929-től fogadott, az egyház

19 *Református Világszemle*, 1. évf., 1. sz., 18.

20 *Református Világszemle*, 1. évf., 1. sz., 19.

21 *Református Világszemle*, 1. évf., 1. sz., 21.

betegjei részére ingyenes ambuláns (sebészet, nőgyógyászat, belgyógyászat, kvarc-kezelés) ellátást biztosított.²² Ebben az esztendőben fejeződtek be a kolozsvári főgimnázium felújítási munkálatai, valamint kibővítették az ottani szeretetházat is. Az 1929-es jegyzőkönyvben az igazgatótanács kérte a közgyűlést, hogy Kolozsváron létesítsenek kórházat is. Ennek támogatására az Erdélyben megjelenő *Református Szemle* 1931. július 20-i számában közpénzes sorsjátékot hirdetett 1.000.000 lei főnyereménnyel (150.000, egyenként 100 lei értékű sorsjegyet bocsátottak ki)²³, amit Csekes példaértékűnek tart. A királyhágómelléki egyházkerület püspöki jelentéséből szemlélte a lap, hogy az 1929/30-as tanévben a működő elemi iskolák száma 133 volt 240 tanítóval. Ebből férfi 143, női tanító 97. 12 tanító oklevél nélkül dolgozott – a pályázatoknál nem az okleveles pályázókat preferálták –, mert ők olcsóbb tanerők voltak a fenntartók részére. Hasonló esetről a Felvidéken nincs tudomásunk. A tankötelesek száma 23.491 fő volt az egyházkerületben, közülük 13.264 református magyar elemi iskolába járt, a többiek közül egyéb magyar tannyelvű elemi iskolába 4368 fő, román tannyelvű elemi iskolában 3692 fő, más tannyelvű elemi iskolába 80 (a nagyperegi cseh és a szemlaki német tannyelvű protestáns elemi iskolák 74 növendékét is tartalmazza ez a szám). A felvidéki adataink is hasonlóak, hiszen a korabeli Csehszlovákiában arról tudunk, hogy hányan jártak a szlovák iskolákban református hittanra, de arról nincs pontos adatunk, hogy mennyi magyar gyermek látogatott szlovák iskolát. A királyhágómelléki egyházkerületnek a következő tanintézetek voltak: a nagyváradai tanítóképző intézet (1931-ben nem működött), a nagyváradai református polgári leányiskola, a szatmári református főgimnázium, a szatmári református felső leányiskola. A szatmári főgimnáziumnak nem sikerült a IV. osztályát megnyitni, így liceális jellegét nem sikerült visszaszerezniük.

Dr. Makkai Sándor²⁴ jelentésében arról írt a *Református Világszemle*-ben, hogy az egyházkerületben 344 vasárnapi iskola működött, és ezekben 10.460 gyerek tanult, 409 csoportban. Őket 232 lelkész, 66 tanító és tanítónő és 146 laikus vezette. A vasárnapi iskolák vezetői számára kurzusokat is szerveztek. 74 ifjúsági bibliakört működtettek 881 résztvevővel, és emelett 9 főiskolai kört 160 taggal. Az iparostanoncok között 9 bibliakör működött 143 taggal, a falusi ifjúság körében 14 kör 110 taggal. Az ifjúsági utazótitkár folyamatosan koordinálta és látogatta ezeket, a lelki táplálékot pedig az *Ifjú Erdély* című lap adta. A női belmissziói munkát Pilder Mária²⁵, korábbi tanárnő, női utazótitkár vezette (ő 64 gyülekezetet

22 *Református Szemle*, 21. évf., 27. sz., 433.

23 *Református Szemle*, 24. évf., 19–20. sz., 1.

24 Makkai Sándor (1890–1951), író, tanár, az Erdélyi Református Egyházkerület püspöke 10 éven keresztül. <https://makkaisandor.hu/eletrajz/> (letöltés ideje: 2025. október 28.)

25 Pilder Mária (1888–1966), tanító, teológus. Nőszövetségi utazó titkárként az 1930-as évek elején szerkesztette a *Református Család* című folyóiratot. 1933-ban a Diakonissza Intézet helyettes igazgatójává nevezték ki, 1935-től kezdve pedig ő volt a belmissziós intézmény igazgatója. 1943-ban visszaköltözött Budapestre, ahol a Magyarországi Országos Református Nőszövetség utazó titkára lett. A Budapesti Teológiai Akadémia első női oktatója volt 1953–1956 között. <https://www.>

látogatott meg), majd hozzá csatlakozott 1930 januárjában egy női ifjúsági utazó titkár is. Leány bibliakörből 43 volt, amelynek székelyudvarhelyi nagykonferenciáján 300 leány vett részt. 10 egyházmegyében papné konferenciákat is tartottak, és létezett nőszövetség is, amelynek a lapja a *Református Család* volt.²⁶

A *Református Világszemle* 1932. májusi címlapján Sulyok István²⁷ királyhágómelléki püspök szerepelt, akinek életrajzát közölte a lap. Sulyok 1889-ben foglalta el nagyváradi lelkési állását. A bihari egyházmegye esperese lett 1903-ban, egészen a békediktátum utáni hatalomváltásig. Ezután az 1921. október 1-én a tiszántúli egyházkerulettől Romániához csatolt 183 anyaegyház püspöknek választotta. Erről a tisztségről azonban a főgondnokkal együtt lemondott, mert a román kultuszminisztérium az egyházkerületi szervezkedést minden eszközzel akadályozni próbálta. Az újból elrendelt püspökválasztásnál, 1925 szeptemberében ismét megválasztották. A román kormány a választás eredményét 1926 márciusában elismerte, a püspöktől a hűségesküet megkérte. Sulyok Istvánt 1929-ban a román koronarend főtisztje fokozatával tüntették ki.²⁸ Hasonló kitüntetésben felvidéki magyar egyházi személy a két világháború között nem részesült, viszont – ahogy szintén a *Református Világszemle* hasábjain olvashattuk – Délvidéken I. Sándor király Ágoston Sándor püspököt, a Szent Száva rend II. osztályával tüntette ki 1930-ban.²⁹

A kolozsvári református kollégiumról Bíró Sándor,³⁰ a kollégium történelemtanára írt 1933. április 6-án a *Református Világszemlének*. A háború előtti Erdélyben lakó magyar protestánsoknak, reformátusoknak hét főgimnáziumuk volt. „*Magyar református körökben úgy emlegették, mint a hét testvér intézet, melyeknek mindenkét ugyanazon anya tartotta fenn és irányította: az erdélyi magyar református egyház.*”³¹ Ezek közül Trianon után a székelyudvarhelyi és a szászvárosi református kollégiumok megszűntek, úgyhogy a kolozsvári református kollégium, a nagyenyedi református Bethlen kollégium, a marosvásárhelyi református kollégium, a zilahi református Wesselényi kollégium és a sepsiszentgyörgyi református Míkó kollégium maradtak fenn. Ezek közül a kolozsvárit tekintették a legjelentősebbnek, hiszen a város

arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/p-77238/pilder-maria-774BF/ (letöltés ideje: 2025. október 28.)

26 *Református Világszemle*, 1. évf., 1. sz., 26.

27 Sulyok István (1859–1944), tanár, a Királyhágómelléki Református Egyházkerület püspökének három alkalommal választották meg. <http://www.komadi.hu/index.php/kultura/49-kultura/komadi-hires-szulottei/154-sulyok-istvan-magyar-reformatus-lelkesz-puespoe-egyhazi-iro-2> (letöltés ideje: 2026. június 5.)

28 *Református Világszemle*, 1. évf., 3. sz., 98.

29 PETHEŐ Attila: Csekes Béla, az Amerikából hazatért felvidéki lelkész. In: *Tanulmányok*, 2022/2., 107.

30 Bíró Sándor (1907–1975), a történettudományok kandidátusa, a Sorbonne-on tanult, a fiatal erdélyi értelmiség demokratikus mozgalmának egyik vezetője volt, a második világháború után Budapesten élt. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/b-74700/biro-sandor-74C19/> (letöltés ideje: 2025. október 28.)

31 *Református Világszemle*, 2. évf., 3. sz., 108.

lakosságának 65–70%-a még mindig magyar volt, illetve mert a növendékek száma elég magas volt ahhoz is, hogy ne jelentsen gondot a fenntartása. Bíró Sándor szerint ugyanis a legnagyobb gondot a tanulók létszáma jelentette az iskolákban, hiszen ettől függött az intézmény működtetése.³² Ezeknek az intézményeknek a világháború utáni viszonyok között még nagyobb volt a kulturális jelentősége, mint korábban. Ez a kulturális misszió azonban sok nehézségbe ütközött a román tanügyi törvények, illetve a gazdasági nehézségek miatt. A korban az állam írta elő a tananyag mennyiségét és minőségét, állapította meg a tantervet és az egyes tárgyak tanítási nyelvét.³³ A korszakban az 1925-es Angelescu-féle³⁴ törvény olyan rendelkezéseket hozott, amelyek a részletekig előírtak mindent. Angelescu törvénye szerint a román irodalmat, történelmet, földrajzot és alkotmánytant teljesen román nyelven kellett tanítani az I–VIII. osztályokban, függetlenül attól, hogy az adott felekezeti iskola kapott-e államsegélyt. Az említett tárgyak csak délelőtt 8-tól 11-ig szerepelhettek az órarendben, és ha tanításuk nem járt megfelelő sikerrel, úgy az illető tanár, valamint az iskola felelősségre vonható volt. Az Angelescu-féle törvény az erdélyi magyar iskolák ellen irányult, hiszen megerősítette a román nyelv oktatását a kisebbségi oktatási intézményekben. A tanító a törvény szerint csak románul tudó román állampolgár lehetett. A nem román tanítóknak nyaranta két hónapos román nyelvtanfolyamon kellett részt venniük.

A kollégium évek óta államsegélyt nem kapott, a tanulók és tanárok kedvezményes vasúti igazolványait is megvonták. Köő Artúr szerint 1922-ben Angelescu közoktatásügyi miniszter kiadta rögtön a tanügyi-közigazgatási hatóságoknak a feladatot: „*aki román földön él, mielőbb románná kell lennie – legalább nyelvileg.*”³⁵

A kolozsvári református gyülekezet történetét László Dezső³⁶ írta meg Csekes Béla felkérésére. Itt ismerteti az olvasóval, hogy az erdélyi városok java része szász alapítású, így szerinte Kolozsváron, Désen, Gyulafehérváron és Tordán kívül alig találunk olyan jelentős várost, amelyik az elmúlt század közepe előtt magyar jelleget mutatna.

Kolozsvárnak a korban közel 100.000 lakosa volt, és ebből hozzávetőlegesen 30.000 református, így a domináns egyház a városban a református. A kolozsvári reformátusság egy-egy rendes lelkész irányítása mellett négy templomban és négy újabban felállított imaházban hallgathatta az igét. Az egyházközség minden parochiális körben tartott fenn fiú–leány elemi iskolát, kiemelkedő volt a vasárna-

32 *Református Világszemle*, 2. évf., 3. sz., 108.

33 *Református Világszemle*, 1. évf., 3. sz., 112.

34 Constantin Angelescu (1869–1948), orvos, egyetemi tanár, romániai oktatásügyi miniszter és miniszterelnök <https://real.mtak.hu/179977/1/ethno-lore-2023-kis-meret-123-152.pdf> (letöltés ideje: 2025. október 28.)

35 Köő Artúr: Apponyi Albert oktatásügyi törvényeinek külföldi lejárata Trianon után. Constantin Angelescu és a Lex Apponyi. In: *Hitel*, 2020. 33. évf. 11. sz. 94.

36 László Dezső (1904–1973) társadalomtudományi és egyházi író, 1941–44 között magyar országgyűlési képviselő. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/1-76823/laszlo-dezso-768F2/> (letöltés ideje: 2025. október 28.)

pi iskolai és a nőszövetségi munka. A városban volt az egyház minden központi szerve, így a teológiai kar, szeretetház, püspöki székhely, leány főgimnázium, református diakonissza intézet és a református kórház is.³⁷

Maksay Albert³⁸ teológiai tanárnak a Presbiteriánus Világszövetség közgyűléséről írott beszámolóját is közli a lap 1933. novemberi számában. A gyűlés új döntései közül hármat emelt ki, az egyik a református és a presbiteriánus nők szervezett bekapcsolódásának a kérdése a világszövetség munkájába, a második a szövetségnek a világ reformátusságának nevében való állásfoglalása a közéleti és egyházi közérdekű kérdésekkel kapcsolatban, a harmadik a református és presbiteriánus ifjúság szorosabb, szervezeti bekapcsolása a világszövetségbe, ezáltal új generáció nevelése az anyaszentegyház szolgálatára. A gyűlésen a szerző felhívta a figyelmet arra a szerepre, melyet az Oroszországgal szomszédos Románia magyar reformátussága a kommunizmus elleni bátyaként jelenthet. Az a védelem szerinte az egyik legfontosabb földrajzilag és hitvallási hagyományok alapján is. A gyűlésen szóba került a német református, evangélikus, unionált felekezetek helyzete Hitler uralma alatt, akik ekkor még bizakodtak abban, hogy felekezeteik lelki szabadsága biztosítva marad. Boér Elek a Trianon utáni magyar reformátusság helyzetéről szólt, míg a szerző a Romániában élő magyarság és a magyar reformátusság ügyéről számolt be. Elmondta, hogy a társadalom elszegényedett, az egyház államsegélye 1930 óta nagymértékben csökkent. 1932-ben az államsegélyt már lélekszám szerint számolta ki a román állam, de ebbe az egyház által számon tartott kisegyházakat nem vette bele, így az állami illetmények esetében a református és az unitárius lelkészek az utolsó helyen voltak. Mindezek ellenére, vagy talán mindezek miatt Maksay beszámolója szerint új iskolákat tudtak építeni, a nőszövetség taglétszáma pedig 10 ezerről 25 ezerre nőtt. Megalakult a férfiszövetség, az ifjúsági munka terjedt, új kórházakat nyitottak, és a skót egyházzal együttműködve a külmissziós munkába is be tudtak kapcsolódni. Kifejtette azt is, hogy a román sovinizmus a gyülekezeti munkát hátrányosan befolyásolja a korban.³⁹

Csekes Béla a csehszlovákiai és romániai Református Irodalmi Társaságok helyzetéről írt a lap 1934. februári számában helyzetelemzést, összehasonlítva a két térségben lejátszódó folyamatokat. Felvidéken a Konvent dr. Magda Sándor indítványára 1922-ben kimondta az egyetemes egyház berkein belül egy református irodalmi társaság megalakításának szükségességét. Ezután 1925 márciusában Pálóczi-Czinke István indítványozta, hogy a Konvent tegye meg az első lépéseket az Irodalmi Társaság megalapításához, és az előkészítéssel megbízott 20 tagot meg is választották. 1925 szeptemberében Sörös Béla jelentést tett a Református

37 *Református Világszemle*, 2. évf., 4. sz., 177.

38 Maksay Albert (1897–1971) erdélyi magyar költő, műfordító, a *Kálmán Világ* és a *Református Család* főszerkesztője volt. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/m-76AF9/maksay-albert-76BAC/> (letöltés ideje: 2025. október 28.)

39 *Református Világszemle*, 3. évf., 1. sz., 41.

Irodalmi Társaság megalakulásáról, de az 1927–1934 között nem adott életjelet magáról.

Romániában a Károli Gáspár Irodalmi Társaság 1929-ben alakult meg Nagykárolyban. A társaság kétféle kiadványsorozat megjelentetését tervezte el, az egyik egy tudományos (forráskiadások), a másik népszerű irodalmi sorozat. Ez utóbbinak első kiadványa 1932-ben jelent meg, míg a tudományos sorozat első száma 1933-ban. A Nagy Géza által jegyzett *Külföldön bujdosó erdélyi diákok levelezése. Szennvedő papok, szennvedő egyházak* című munka felvidéki vonatkozásaira is rámutat Csekés, hiszen Blasek Mihály nuszlaui református lelkész 1782-es levelében a cseh-morvatországi elhanyagolt egyházakban végzett missziós munkájáról írt, amelyet a magyar lelkészek a türelmi rendelet után végeztek.⁴⁰

A REFORMÁTUS VILÁGSZEMLE 1934–1937-ES SZÁMAI

Rendkívüli kántorképesítő tanfolyam Erdélyben címmel jelentetett meg a lap szerkesztőségi írást 1934 novemberében, az erdélyi református egyházkerület 1929. évi közgyűlésének határozata alapján. A kántorképző tanfolyam szabályzatát idézték, szóltak a tanfolyam elméleti és gyakorlati részéről is. Ezután beszámoltak a tanfolyam 1933-as lebonyolításáról a nagyenyedi tanítóképzőben, ahol 35 jelölt vizsgáztatható, de meglepő módon egy másik idézett határozat szerint az egyházkerületi közgyűlés még mindig nem döntötte el, hogy véglegesen alkalmazhatóak-e az itt végzett kántorok.⁴¹

Apostol János tollából Vargha Albertről közölt írást a lap, aki az első világháború után az erdélyi határmenti megyékből Brazíliába vándorolt magyar reformátusok lelki gondozásáért felelt São Paolóban. Vargha Magyarregénben született, és onnan települt ki családjával, miután édesapja nem tette le a hűségesküt a román államra. A budapesti Református Teológiai Akadémián szerzett lelkészi képesítést, majd 1931–1933 között Amerikában a Western Theological Seminaryban felsőbbfokú tanulmányokat végzett. Innen hazatérve Budapesten szolgált, majd a Konvent megbízta, hogy São Paolóban, a Brazíliai Magyar Református Keresztény Egyháznál álljon szolgálatba. Az ünnepélyes beiktatására 1934. április 15-én került sor. A cikk szerint Vargha nagy szeretetet és megbecsülést érdemelt ki a brazíliai magyarság körében már pár hónapos munka után is.⁴² Szintén a lapban olvasható, hogy az erdélyi magyarok első hírnöke Dél-Amerikában, Argentínában a 19. század derekán érkezett Czetz János honvédtábornok, aki a II. erdélyi hadtest parancsnoka volt 1849-ben. Mint katonai mérnök dolgozott, és ő alapította az argentinai katonai főiskolát.⁴³

40 *Református Világszemle*, 3. évf., 2. sz., 94.

41 *Református Világszemle*, 4. évf., 1. sz., 43.

42 *Református Világszemle*, 4. évf., 2. sz., 92.

43 *Református Világszemle*, 4. évf., 4. sz., 163.

A törökországi magyarokról írt 1936 februárjában Gönczy József építési vállalkozó, aki Erdélyből, református lelkési családból származott a Bihar megyei Élesdiből. 1922-ben költözött Törökországba, majd román honossága miatt 1927-ben kiutasították, de mivel az angol megszállás alatt is ott volt az országban, visszavonták a kiutasítását. Gönczy szerint bármennyire hangoztatják a történészek a török–magyar testvériséget, ennek kevés nyomát lehetett észlelni a korabeli életben. Létezett Turán Szövetség, ahol tudnak a testvériségről, de ennyi az egész a szerző szerint. A szövetség keretén kívül „*nincs rokonság, nincs koma*”.⁴⁴

Az 1936-os és 1938-as években csupán rövid cikkekben érinti Csekés lapja a romániai magyarság helyzetét. 1936-ban a Bánffyhunyadon született Ravasz László életpályájáról ír Dr. Incze Gábor. Megtudhatjuk, hogy Ravasz negyedéves teológusként szervezi meg a bukaresti magyar református esperességet. 1917-től az erdélyi egyházkerület püspökhelyettese, majd 1921-től a dunamelléki egyházkerület püspöke. Megtudhatta a felvidéki olvasótábor azt is, hogy ő egységesítette a református egyház istentiszteleti rendjét, szokásait, agendáját.⁴⁵

A leghosszabb, a romániai magyarságot érintő írás 1939 áprilisában jelent meg a *Református Világszemle*-ben. Itt W. H. Hamilton és J. McDonald Webster 1936 novemberében keltezett írásának Csekés Béla általi fordítását közli a lap. A szerkesztő előszava szerint a Presbiteri Világszövetség Romániába küldött bizottságának jelentése a szervezet 1937. évi montreali közgyűlésének jegyzőkönyvében látott napvilágot. Addig az időpontig mint szigorúan bizalmas iratot kezelték. Csekés leírta, hogy már korábban közölni akarta a jelentést, de a világszövetség főtitkára nem adott neki erre engedélyt. Szerinte a jelentés tárgyilagos, és a célja, hogy megszüntesse a népek közti ellenségeskedést. Azt, hogy az utódállamok a kisebbségi jogokat valamelyest tiszteletben tartották, leginkább a külföldnek köszönhattuk. A külhoni reformátusság helyzetének stabilitását nagyban a Presbiteri Világszövetségnek lehetett köszönni szerinte. A Presbiteri Világszövetség 1936. április 1-én Edinburghban mondta ki, hogy a szervezet keleti ágának képviselőjében bizottságot küld Romániába, hogy az informálódjon az ottani reformátusság helyzetéről, illetve arról, hogy a trianoni szerződés által biztosított vallásszabadság nem sérül-e. A delegátusok a következők voltak: Rev. Dr. F. I. Paul egyetemi rektor, a Presbiteri Világszövetség keleti ága kontinentális bizottságának elnöke, Rev. W. H. Hamilton a Presbiteri Világszövetség főtitkára, Rev. Dr. J. Macdonald Webster a keleti ág egyik elnöke.⁴⁶ Külön fejezetben szólt a szöveg arról, hogy a szerződés biztosította jogokat mennyire tartották tiszteletben. A jogok be nem tartását kétféleképpen lehet végezni: rendeletekkel és közigazgatási úton. A bizottság anyaga szerint a romániai reformátusság panaszai leginkább az oktatási-nevelési ügyekkel függték össze. A trianoni szerződésben rögzítettek szerint törvények születtek, de

44 *Református Világszemle*, 5. évf., 2. sz., 91.

45 *Református Világszemle*, 5. évf., 3. sz., 98.

46 *Református Világszemle*, 8. évf., 2. sz., 60.

ezek közigazgatási végrehajtása negatív hatással volt a közösségre.⁴⁷ Általános következtetésként a jelentéstevők megfogalmazták, hogy a küldetésük nem az volt, hogy bírósági vizsgálatot folytassanak, de hiteles tanúkat hallgattak meg, akik akár esküt is tettek volna az általuk elmondottak valóságtartalmára. Az sem volt küldetésük, hogy a román hatóságokat keresztkérdések alá vonják. A bizottság megpróbált független maradni minden külső ráhatástól, érkezzen az a reformátusok, vagy az állam oldaláról. Megállapították, hogy a romániai reformátusságnak jogos sérelmei vannak, Románia azokat a kötelezettségeket, amelyeket a trianoni szerződésben vállalt, sem betű szerint, sem szellemben nem tartotta be. Az elszenvedett sérelmeket viszont a bizottság nem kívánta nagyítani.⁴⁸ A bizottság tagjai több alternatívát felsoroltak, amit tenni lehetett volna a református hitért Romániában. Magyar részről – ami alatt a romániai magyarságot értették – fontosnak tartották, hogy a vezetőik lojalitást mutassanak a román kormány felé. Ezenfelül lehetőségét látták annak, hogy a különböző felekezetek egyházi hatóságai egymáshoz közeledhessenek. Találkoztak dr. Vascával is, a kolozsvári ortodox teológia igazgatójával, aki szívélyesnek mutatkozott. Találkoztak a vásárhelyi református püspökkel, aki református teológust akart az ortodox teológiára beadni, hogy a kölcsönös jó viszonyt ápolja, jobban megérthessék az ortodox papokat is. Nagyenyeden volt alkalmuk beszélni a kolozsvári egyetem angol tanárával dr. Grimmel, aki elmondta, hogy Románia saját kultúrájának, identitásának kialakításán dolgozik (ugyanő írt kedvező jelentést a nagyenyedi ünnepélyről). Míg Jencin kormánybiztossal beszélve kiemelték, hogy szükséges a felekezetek közötti együttműködés.⁴⁹

ERDÉLY CÍMSZÓ ALATT MEGJELENŐ ÍRÁSOK
A REFORMÁTUS VILÁGSZEMLE 1937–1940 KÖZÖTTI SZÁMAIBAN

Arcképek Amerikából címmel közölt cikket Csekes 1940 júliusában az *Amerikai Magyar Reformátusok Lapjából* átvéve. Itt bemutatta Fodor József rendőrügyészt, aki 1891-ben született Dicsőszentmártonban, és a nagyenyedi gimnáziumban végzett. A nagyszebeni tiszti iskolából 1914 júniusában az 50. gyalogezredhez osztották be. A háború végén a vezérkari főnökség budapesti irodájába került, ahol főként az erdélyi ügyek kerültek hozzá. Trianon után Amerikába vándorolt, Alliance-ba, ahol szülei éltek. 1930-ban elvégezte a jogi egyetemet, és ügyvédi irodát nyitott. 1935-ben Cleveland jogi osztályának helyettes igazgatója lett, majd 1939-től rendőrügyész. Ebben az időben a West Side Magyar Református Egyházban lett presbiter. Ezen túl aktív amerikai magyar életet élt. Az Egyesült Magyar Egyletek, a Kultúrkert Bizottság, a Magyar Club titkára, az Amerikai Magyar és Székely Szövetség elnöke volt.⁵⁰

47 *Református Világszemle*, 8. évf., 2. sz., 66.

48 *Református Világszemle*, 8. évf., 2. sz., 75.

49 *Református Világszemle*, 8. évf., 2. sz., 77.

50 *Református Világszemle*, 9. évf., 3. sz., 110.

Végül, de nem utolsósorban a *Református Világszemle* 1940. októberi számának vezércikkében köszönti Csekes Béla a visszatért Erdélyt: „*Szeretettel köszöntjük erdélyi testvéreinket, kik az idegen járom alá jutott magyarok közül a legtöbbet szenvedtek, akik közül olyan sokat szétszórta a nagyvilágban az önkényuralom, a szükség és nyomorúság. Óhajtuk, hogy Amerika gyáraiból, Brazília őserdeiből, Ázsia városaiból megtalálják az útját-módját a boldog hazatérésnek.*”⁵¹

ÖSSZEGZÉS

Tanulmányunk arra kíván rámutatni, hogy a két világháború közötti időszakban létezett egyfajta kárpát-medencei kölcsönösség, és ezen túl természetesen kommunikáció is a nemzettestek között. Csekes Béla munkásságával egyedi kapcsot teremtett a világ magyarsága körében, és ezért méltán rászolgált arra, hogy neve ne tűnjön el a történelem süllyesztőjében. A *Református Világszemle*t olvasva megdöbbenő, hogy miként tudta a felvidéki Szap lelkészeként koordinálni a lap szerkesztését, és kapcsolatrendszerét folyamatosan bővítve csokorba gyűjteni lapszámonként a világ magyarságának híreit. Törekvése nem csupán ettől egyedi és nagyratörő, hanem annak az okán is, hogy kiváló kapcsolatban tudott maradni a külföldi, többek között a cseh, az amerikai és a brit protestánsokkal is. Fontos megjegyeznünk, hogy a Cseh Testvérek Egyház prágai iratanyagait tanulmányozva mindezt úgy tette, hogy hatalmas tekintélyt vívott ki munkásságával ezekben a körökben is, így a magyarság kérdéseiben adtak a szavára, sőt esetenként elsőként tőle kértek véleményt. Bízunk benne, hogy e tanulmánnyal is hozzá tudunk járulni ahhoz, hogy egyre többen fogjanak a lelkészéletrajzok tanulmányozásába, hiszen gyakorta a parochiális levéltárak mutatják meg igazán a korszak emberének igazi gondolkodását.

51 *Református Világszemle*, 9. évf., 4. sz., 1.